

Treść pracy

I. Rys biograficzny. 1. Dzieciństwo i młodość, 2. Lata wojny i rzeczywistość powojenna, 3. Życie na emigracji. **II. Systematyzacja aktywności Polaków i czasopiśmiennictwa polonijnego.** 1. Bibliograficzny warsztat badawczy, 2. Bibliografie prasy emigracyjnej, 3. Bibliografie stosunków polsko-niemieckich. **III. Dokumentacja form polskiej obecności w życiu publicznym Ameryki Północnej.** 1. Instytucjonalizacja działań dokumentacyjnych, 2. Polonia i duszpasterstwo polonijne w Północnej Kalifornii, 3. Bibliograficzne polonica papieskie. **IV. Popularyzacja dziejów kultury polskiej.** 1. Początki historiografii polsko-kalifornijskiej, 2. Twórczość literacka, 3. Epistolografia.

Marek Grygiel TChr

Katedra Historii Kościoła w XIX i XX wieku KUL

Ks. Waldemar Maliszewski, *Geneza, powstanie i organizacja diecezji elbląskiej*. Promotor: ks. dr hab. Jan Walkusz, prof. KUL. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Jan Wiśniewski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), ks. dr hab. Anzelm Weiss, prof. KUL.

W dobie ożywionego procesu jednoczenia się Europy i wyraźnego dążenia do unifikacji niemalże wszystkich płaszczyzn i aspektów życia, dostrzega się wyraźny nurt zmierzający do podkreślenia odrębności i indywidualności poszczególnych regionów i grup społecznych. Proces ten także daje się zauważyć na płaszczyźnie naukowo-histerycznej. Powstaje coraz więcej prac podejmujących tematykę regionalną i ukazujących wyjątkowe walory czy nawet ekskluzywność małej ojczyzny. W tym właśnie nurcie można dostrzec monografie i opracowania dotyczące powstania, organizacji czy działalności wybranych Kościołów lokalnych. A pamiętać jednak trzeba, że Kościół rzymskokatolicki w Polsce starał się być zawsze czynnikiem kształtującym światopogląd, sytuację polityczną czy w końcu życie zwykłych ludzi. Kościelna rola wyrabiania w społeczeństwie ziemi elbląskiej po roku 1945 właściwych postaw religijno-społecznych funkcjonowała zasadniczo w ramach diecezji warmińskiej z najsilniejszym ośrodkiem społeczno-kościelnym w tym regionie, jakim był Elbląg. Ważnym okresem był tu czas niepokoїв robotniczych na Wybrzeżu w roku 1970, jak i lata stanu wojennego, kiedy to społeczeństwo wyraźnie widziało w Kościele swego orędownika i sprzymierzeńca. Jednak najbardziej dynamiczny etap wzajemnego oddziaływania rozpoczął się z chwilą powołania do istnienia diecezji elbląskiej. Brak opracowań ukazujących wkład Kościoła elbląskiego w budowanie rzeczywistości po roku 1992, a także prezentujących złożoność i bogactwo życia religijnego w tym okresie, jak również, co bardzo istotne, spore braki w dokumentacji tworzenia zrębów nowej diecezji, było niepodważalną racją do zbadania i opracowania tejsze

tematyki. Taka jest też geneza powstania niniejszej dysertacji, zatytułowanej *Geneza, powstanie i organizacja diecezji elbląskiej*.

Granice chronologiczne rozprawy wyznacza zasadniczo czas posługi w diecezji elbląskiej jej pierwszego biskupa Andrzeja Śliwińskiego. Cezurę początkową zatem stanowi data nowego podziału administracyjnego Kościoła w Polsce, jakiego dokonał Jan Paweł II bullą *Totu Tuus Poloniae populus*, a więc dzień 25 marca 1992 r., kiedy to została erygowana diecezja elbląska. Cezura końcowa zaś odnosi się do daty 2 sierpnia 2003, kiedy to Ojciec święty Jan Paweł II przyjął rezygnację z obowiązków pasterza diecezji, złożoną zgodnie z kan. 401 § 2 KPK przez biskupa elbląskiego Andrzeja Śliwińskiego. Te dwie daty niewątpliwie wyznaczają okres, w którym została rozpoczęta i ukończona całościowa organizacja diecezji elbląskiej, we wszystkich jej najistotniejszych instytucjach i formach działania.

Ramy terytorialne przyjęte w pracy obejmują diecezję elbląską. Wprowadzone nazwy zamienne: „Kościół elbląski”, „młody Kościół elbląski” czy „ziemia elbląska” nie mają żadnego znaczenia od strony merytorycznej i dotyczą tej samej kościelnej jednostki terytorialnej.

Głównym celem rozprawy – mówiąc najogólniej – jest ukazanie procesu powstania i organizacji diecezji elbląskiej. Zasadniczy problem stanowi też wskazanie na czynniki, które determinowały budowanie Kościoła na ziemi elbląskiej, a były to między innymi: słabo rozwinięte lub nieistniejące zaplecze materialne przyszłych instytucji kościelnych, jak również dobór właściwych osób do współtworzenia struktur centralnych diecezji. Stawiane w dysertacji wstępne pytania badawcze miały wygenerować w miarę pełną odpowiedź na pytania dotyczące wielorakich aspektów działalności Kościoła elbląskiego – m.in.: jakie czynniki kierowały postawą zarządu diecezji, co wpływało na powstawanie instytucji i terenowych struktur diecezjalnych. Ponadto, jak przebiegała formacja duchownych i praca duszpasterska na ziemi elbląskiej i czy była w wystarczającej mierze odpowiedzią na ówczesną sytuację gospodarczo-społeczną; jak zjawiska czasu pierwszych lat odrodzonej Polskiej rzeczywistości wpływały na życie kościelne i czy mobilizowały wiernych i duchownych do intensywniejszej ewangelizacji; jak bardzo i czy w wystarczający sposób w działalności pastoralnej duchowni pamiętali o najuboższych w diecezji i czy angażowali się w działalność pozaduszpasterską. Tak sformułowane na wstępie procesy badawczego pytania oraz poznany zakres źródeł wyznaczyły konkretny układ treści poszczególnych rozdziałów i paragrafów.

Pierwszy rozdział pracy jest zasadniczo częścią wprowadzającą. Głównym jego założeniem jest ukazanie przeszłości kościelnej na ziemiach obecnej diecezji elbląskiej. Zamiarem autora nie było w przypadku dwóch pierwszych paragrafów ukazania kompletnej historii tych ziem, tylko naświetlenie środowiska i kontekstu, w jakim Kościół rozwijał się na terenie Żuław, Powiśla, Pogórza i Pojezierza Iławskiego. Pokazano w owych dwóch paragrafach czas pojawienia się pierwszych struktur kościelnych, czas ich rozwoju nierozdzielnie związanego z Zakonem Krzyżackim, jak i dramatyczne chwile sekularyzacji Prus, w wyniku czego z diecezji pomezkańskiej przy katolicyzmie zostało tylko pięć dekanatów, tworzących następnie oficjalat pomezkański pod zwierzchnictwem biskupów chełmińskich. W paragrafach tych ukazano także historię przejęcia owej małej pozostałości po diecezji pomezkańskiej przez

biskupów warmińskich w wyniku kasaty Pomezanii w 1821 r. Dwie pierwsze części pracy kończą się latami powojennymi. W trzecim paragrafie tegoż rozdziału można się zapoznać z kulisami powstawania diecezji elbląskiej.

Zarząd diecezji i powstające w niej struktury instytucjonalne stały się przedmiotem rozważań w rozdziale drugim. Nakreślone w nim zostały biogramy biskupa diecezjalnego, jak i pomocniczego. Ukazana też została geneza powoływania i tworzenia diecezjalnych agend oraz ich rozwój i działalność. Wyjaśnienia wymaga w tym momencie fakt, że przy tworzeniu instytucji diecezji elbląskiej nie zawsze był wystawiany, wymagany prawem, dekret erygujący daną placówkę czy nominujący kapłana za nią odpowiedzialnego. Potwierdzenie takiej nominacji bądź ustanowienia można uzyskać jedynie w „Kurendzie Kurii Diecezjalnej Elbląskiej” czy w „Elbląskich Wiadomościach Diecezjalnych”. Odnotowano także przypadki wystawienia dekretu i jego późniejszego zagubienia, jak w przypadku pierwszej korekty granic i przynależności dekanalnej. Trudno doszukać się przyczyny tego stanu rzeczy i chyba trzeba tłumaczyć to faktem dynamizmu organizacyjnego pierwszych lat po erygowaniu diecezji. Innym zauważalnym faktem są trudności początków powstawania zrębów struktur młodego Kościoła elbląskiego. Generowały je często różne postawy kapłańskie i ludzkie osób obdarzonych przez biskupa zaufaniem. Nie zawsze pierwotna szczerłość i uczciwość zachowywały swą niewinność w zetknięciu z wielką odpowiedzialnością, zwłaszcza za dobra materialne.

Dociekania nad tworzeniem sieci parafialnej i dekanalnej, historie najważniejszych świątyń diecezjalnych, omówienie znajdujących się na ziemiach elbląskich sanktuariów, a także charakterystyka budownictwa sakralnego są elementami składowymi trzeciego rozdziału. Ukazana tu została tworząca się polityka personalna biskupa elbląskiego i jego wymagania stawiane duchownym obejmującym nowe urzędy kościelne, takie jak dziekan, proboszcz czy administrator budującej się nowej świątyni. Ciekawym aspektem tej części rozprawy są historie konkatedr elbląskich, które obydwie były siedzibami biskupów pomezzańskich, jak i historia kościoła katedralnego św. Mikołaja w Elblągu, który od XIII wieku wpisał się w historię największego miasta diecezji. Interesujący jest także ostatni paragraf tego rozdziału, opisujący budowle sakralne powstające na przestrzeni dziejów. Wyłania się tu obraz diecezji ubogaconej dużą liczbą świątyń gotyckich, które są charakterystycznym widokiem terenów byłego państwa krzyżackiego.

Czwarty rozdział jest rozważaniem nad osobą duchowną i konsekrowaną. W początkowej części rozdziału przedmiotem badań stało się kształcenie intelektualno-ascetyczne młodego człowieka kroczącego ku kapłaństwu. Ukazany został okres starań o otwarcie własnego seminarium duchownego w diecezji elbląskiej, następnie adaptacja otrzymanych budynków, jak i w końcu życie i działalność tej bardzo ważnej instytucji diecezjalnej. Omówiono formę i kierunki przygotowania do kapłaństwa, oraz otoczenie i środowisko, w jakim ten proces się odbywał. W kolejnym paragrafie przedmiotem dociekań są już kapłani, a konkretnie ich formacja, zwłaszcza po opuszczeniu murów seminaryjnych. Starano się ukazać potrzebę kontynuacji pracy nad sobą osoby duchownej i jakże pomocną formalną stroną tego działania. W trzeciej części scharakteryzowane zostały zgromadzenia i instytuty zakonne działające na terenie diecezji. W wyniku tych badań wyłonił się obraz pracy kapłanów zakon-

nych, których domy, w przytłaczającej większości, pojawiły się na ziemi elbląskiej w wyniku doskwierającego braku duszpasterzy od lat powojennych do czasu późnych lat osiemdziesiątych. Natomiast zgromadzenia żeńskie jawią się jako odpowiedź na potrzeby pracy z najbardziej dotkniętymi przez życie. To właśnie siostry zakonne prowadzą prawie wszystkie ośrodki pomocy dla chorych, upośledzonych czy bezdomnych.

Piąty i ostatni rozdział pracy poświęcony został duszpasterstwu i aktywności religijno-społecznej. W tej części dysertacji pierwszą wyakcentowaną formą działalności są duszpasterstwa specjalistyczne. Przeanalizowane tu zostały wszystkie formy duszpasterstwa, które nie są realizowane tylko na gruncie parafii, ale wchodzą w przestrzeń oddziaływania ogólnodiecezjalnego. Obok takich sfer towarzyszenia wiernym, jak między innymi duszpasterstwa: młodzieżowe, akademickie, chorych, służby zdrowia, penitencjarne czy pielgrzymki pieszej na Jasną Górę, wyjątkowe miejsce zajmuje medialna forma kontaktu z człowiekiem. Jako bardzo specyficzny, ale niezmiernie konieczny został tu także przedstawiony ekumeniczny wymiar posługi duszpasterskiej. Drugi paragraf poświęcony został nauczaniu, ze szczególnym akcentem na formację duchowo-intelektualną katechetek i katechetów realizujących nauczycielską misję Kościoła. Trzecia część tego paragrafu analizuje zrzeszenia i stowarzyszenia kościelne działające aktywnie na terenie diecezji. Obok tych ogólnopolskich ukazane zostały także te, które zrodziły się i funkcjonują tylko w Kościele elbląskim. Piąty rozdział kończy się działalnością charytatywną Kościoła na ziemi elbląskiej. Z przyczyn naturalnych główny akcent został położony na Caritas diecezjalną. Przeanalizowano budowanie jej struktur diecezjalnych i parafialnych, jak również posługę wśród potrzebujących. Oprócz Caritas zostały wyszczególnione i przebadane inne ośrodki pomocy, takie jak hospicjum, Dom Samotnej Matki czy ośrodek dla trudnej młodzieży KARAN.

Sfinalizowanie projektu badawczego *Geneza, powstanie i organizacja diecezji elbląskiej* wymagało dużego nakładu pracy i jej właściwej organizacji, tym bardziej że historiografia tematu nie mogła zaoferować wszechstronnego wsparcia. Do chwili obecnej nie istniała żadna monografia ukazująca w sposób całościowy historię diecezji elbląskiej. Tłumaczyć to należy zbyt krótkim przedziałem czasu, jaki upłynął od roku 1992, a więc daty wyjściowej badań w tejże dysertacji. W wyniku tego ilość opracowań dotyczących diecezji elbląskiej jest nader skromna. Oprócz niewielkich prac, próbujących tylko opisać panoramę wydarzeń kształtujących młody Kościół elbląski, istnieje kilka artykułów mówiących o wybranych zagadnieniach z życia diecezji. Pierwsze z nich dotyczą opisu struktur organizacji diecezji. Autorzy tych prac ukazali proces tworzenia i funkcjonowania kurii biskupiej, sądu biskupiego czy Wydziału Nauki Katolickiej. Dużo uwagi poświęcono w artykułach na temat seminarium duchownego w Elblągu i Pomezkańskiego Instytutu Teologicznego. Mocnym punktem tych prac jest fakt, że w każdym przypadku autorami są osoby bezpośrednio zaangażowane w tworzenie i funkcjonowanie tych instytucji kościelnych. Dlatego, aby sfinalizować podjęty projekt badawczy i dać odpowiedź na postawione pytania, trzeba było oprzeć się głównie na materiałach archiwalnych. Do najważniejszych źródeł archiwalnych należy zasób wytworzony przez Kurię Diecezjalną Elbląską. Dokumenty wykorzystane z tego archiwum dotyczą instytucji kościelnych, parafii,

dekanatów, budownictwa sakralnego, poszczególnych gałęzi duszpasterstwa specjalnego, katechizacji czy posługi osób duchownych. Dokumenty zasobu kurialnego wniosły bardzo dużo cennych informacji, ale niestety zbiór ich nie jest kompletny. Brakuje przede wszystkim konkretnych dokumentów wytworzonych przez kancelarię biskupią, która nie przekazywała wszystkich pism ordynariusza do kancelarii kurii, a z czasem w kancelarii biskupiej zwyczajnie ginęły. Innymi brakującymi dokumentami są te wydawane przez referentów diecezjalnych. Dlatego też w przedstawianiu właściwego obrazu odwoływano się do materiałów znajdujących się w archiwach poszczególnych diecezjalnych instytucji. Wyraźny wkład wniosły materiały znajdujące się w archiwach parafialnych, a także w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie.

Bardzo istotnym uzupełnieniem prezentowanej bazy źródłowej jest zbiór własny autora. Zebrane w nim relacje i wspomnienia, stają się, jak chociażby w przypadku opisywania biogramu biskupa Śliwińskiego i przy braku jakiegokolwiek szczegółowej publikacji na ten temat, na dzień dzisiejszy jedynym dostępnym źródłem.

Mimo przedstawienia źródeł procesu badawczego *Geneza, powstanie i organizacja diecezji elbląskiej*, trudno twierdzić, że problematyka zagadnienia została wyczerpująco opracowana. Należy zauważyć, że każdy paragraf stanowi wystarczający punkt wyjścia do podjęcia badań monograficznych. A jak już była o tym mowa, żadne zagadnienie niniejszej dysertacji, nie licząc przeszłości kościelnej diecezji elbląskiej, nie doczekało się solidnego opracowania. Dlatego niełatwo było dokonać syntezy, gdy na drodze stawały jeszcze nieprzebadane zagadnienia. W wielu miejscach problemy zostały ogólnie zarysowane, gdyż priorytetem pracy było w miarę możliwości analityczno-syntetyczne ujęcie wszystkich najważniejszych płaszczyzn i działalności diecezji elbląskiej.

Reasumując należy stwierdzić, że praca nie jest pozbawiona swoistego *novum*, gdyż przeprowadzone badania, których usystematyzowane owoce zawiera niniejsze studium, pozwalają czytelnikowi zapoznać się z całokształtem działalności Kościoła w diecezji i mogą być impulsem do dalszego zgłębiania najnowszych dziejów tych ziem.

Mimo podjęcia badań nad historią diecezji elbląskiej, wiele aspektów ówczesnej rzeczywistości jest nadal mało poznanych. Dotyczy to przede wszystkim dziejów poszczególnych parafii, kościołów ziemi elbląskiej oraz działalności poszczególnych duszpasterzy i zgromadzeń zakonnych. Trzeba jednak stwierdzić, że w ostatnich latach powstawały na wydziale teologicznym Uniwersytetu Warmiński-Mazurskiego, jak również na wydziale teologicznym Akademii Teologii Katolickiej, a później Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie prace licencjackie i magisterskie podejmujące tę tematykę, ale należy zdecydowanie postulować dogłębniejsze badania naukowe, dla których niniejsza dysertacja mogłaby stanowić swoisty punkt wyjścia.

Kończąc swoje wystąpienie, chciałbym podzielić się swoistą refleksją. Kiedy oglądamy w telewizji transmisję z otwarcia tunelu bądź mostu, zwykle przed naszymi oczyma roztacza się następujący obraz: tłum sławnych ludzi i miejscowych notabli ustawia się w szeregu, pośrodku staje minister albo przedstawiciel lokalnych władz. Przecinają wstęgę, a kiedy dyrektor budowy wraca do biura, znajduje na biurku list

z gratulacjami i wyrazami uznania. Nie ma tam ludzi, którzy pracowali w pocie czoła, z łopatami, kilofami, wymęczeni nadmiarem pracy latem i wystawieni na chłód zimą, żeby tylko wykonać plan. Niestety i ta praca mogła przedstawić wysiłek tylko tych, którzy pozostawili po sobie ślad; czy to w dokumentacji, czy w pamięci innych. Mam jednak głęboką świadomość, że to, co najważniejsze, to co nas tworzy, zawsze pozostaje w ukryciu; że w ukryciu pozostaną rzesze tych, którzy w swej wielkiej anonimowości przyczynili się do zaistnienia młodego Kościoła elbląskiego.

Treść pracy

I. Przeszłość kościelna na ziemi elbląskiej. 1. Diecezja pomezkańska, 2. Pod jurysdykcją biskupów chełmińskich i warmińskich, 3. Powstanie diecezji i jej terytorium. **II. Zarząd diecezji i jej instytucje centralne.** 1. Biskupi, 2. Kuria, 3. Sąd biskupi, 4. Kapituły, 5. Pomezkański Instytut Teologii, 6. Archiwum diecezjalne. **III. Parafie, dekanaty i kościoły.** 1. Sieć parafialna, 2. Sieć dekanalna, 3. Katedra i kościoły konkatedralne, 4. Sanktuaria, 5. Budowle kościelne. **IV. Duchowieństwo i osoby konsekrowane.** 1. Seminarium duchowne, 2. Formacja kapłanów, 3. Zgromadzenia i instytucje zakonne. **V. Duszpasterstwo i aktywność religijno-społeczna.** 1. Duszpasterstwa specjalistyczne, 2. Nauczanie, 3. Zrzeszenia i stowarzyszenia kościelne, 4. Działalność charytatywna.

Ks. Waldemar Maliszewski

Wyższe Seminarium Duchowne w Elblągu